

Sperber, Dan: Vysvetľovanie kultúry

ÚVOD

Hlavná téma tejto knihy je celkom jednoduchá. Mozog každého z nás obýva veľký počet ideí, ktoré určujú naše správanie. Takže môj mozog obývajú (okrem iných) idey o kultúre, ktoré spôsobili, že som napísal túto knihu. Niektoré zo správania individua, alebo niektoré zo stôp, ktoré tieto správania zanechali v prostredí, spozorujú iní. Ste tu vy, čítate túto stranu, ktorá je stopou mojej práce. Pozorovaním správania alebo jeho stôp vznikajú idey, ako napríklad idey, ktoré vám práve v tejto chvíli prichádzajú na um. Niekedy sa idey, spôsobené správaním, podobajú na idey, ktoré toto správanie spôsobili. To sa stane vtedy, ak som uspel v tom, že som bol pochopený.

Prostredníctvom materiálneho procesu ako ten, ktorý som práve spomenul, môže mať idea, zrodená v mozgu jedného individua v mozgoch iných individuí potomkov, ktorí sa jej podobajú. Idey môžu byť prenášané a keď sú prenášané z jednej osoby na druhú, môžu sa šíriť. Niektoré idey - náboženské viery, kuchárske recepty alebo napríklad vedecké hypotézy - sa šíria tak účinne, že v rozličných verziách napokon trvalo zasiahnu celú populáciu. Kultúra je vytvorená predovšetkým a hlavne z takýchto nákazlivých ideí. Je tiež vytvorená zo všetkých produktov (spisy, umelecké diela, nástroje atď.), ktorých prítomnosť v spoločnom prostredí ľudskej skupiny umožňuje šírenie ideí.

Vysvetliť kultúru teda znamená vysvetliť, prečo a ako sú niektoré idey nákazlivé. To si vyžaduje rozvinutie skutočnej *epidemiológie reprezentácií*.

Slovo "epidemiológia" pochádza z gréckeho *epidemia*, čo znamená "pobyt alebo príchod do krajiny". Slovo *epidemia* sa v najvšeobecnejšom použití vzťahovalo k pobytu a príchodu ľudí, no mohlo sa vzťahovať aj na pobyt a príchod takých vecí ako dážď, choroby, ba dokonca zvyky. Porovnávanie šírenia chorôb so šírením ideí je starý zvyk a slovo "nákazlivosť" je tak často používané pre myšlienkové stavy, že metaforický charakter tohto použitia je už sotva rozoznatelný. Takisto použitie slova "epidemiológia" na skúmanie rozšírenia myšlienkových stavov v populácii sotva býva metaforickým predĺžením termínu.

Aj keď je slovo "epidemiológia" dlhé a zriedkavé, idea, ktorú vyjadruje je jednoduchá a všeobecná. Predstavme si populáciu (napríklad ľudskú skupinu) a nejakú zaujímavú vlastnosť (napríklad byť diabetikom, mať biele vlasy alebo veriť v čary), ktorú môžu členovia

tejto skupiny mať alebo nemať. Epidemiologický prístup by spočíval v opísaní a vysvetlení šírenia tejto vlastnosti v tejto populácii. Epidemiológia sa neobmedzuje iba na nákazlivé choroby: cukrovka nie je nákazlivá, viera v čary nie je choroba a chorobou nie je ani mať biele vlasy.

Epidemiológia je eklektická vo svojom používaní explanačných modelov. Niektoré modely sú vypožičané z populačnej genetiky, niektoré z ekológie, niektoré zo sociálnej psychológie a keď to bude potrebné, môžu sa rozvinúť nové modely. Termín "epidemiológia" som si vybral práve kvôli tejto všeobecnosti a eklekticismu. Naturalistický prístup ku kultúre si vyžaduje preskúmanie mnohých myšlienkových javov a javov prostredia. Kvôli tomu sú potrebné rôzne kauzálne modely zároveň.

Všetky epidemiologické modely, nech už sú akékoľvek odlišné, majú spoločné to, že vysvetľujú makro-javy v škále populácie, napríklad epidémiu, ako kumulatívny účinok mikro-procesov, vzťahujúcich sa na individuálne udalosti, napríklad získanie choroby. Tým sú epidemiologické modely v ostrom kontraste s "holistickými" vysvetleniami, v ktorých sú makro-javy vysvetľované inými makro-javmi - napríklad náboženstvo ekonomickou štruktúrou (alebo naopak).

Kým idea kultúrnej nákazlivosti je starobylá, prvý seriózny pokus o vedeckú kultúrnu epidemiológiu pravdepodobne nachádzame až v diele francúzskeho sociológa Gabriela Tardeho (pozri *Les Lois de l'imitation*, 1890). Hoci on sám takmer nepoužíval epidemiologické termíny, trval na tom, že kultúra - a teda sociálny život všeobecne - má byť vysvetľovaná ako kumulatívny účinok nespočetných procesov medziindividuálneho prenosu pomocou napodobňovania.

Najnovšie mnohí autori - najmä Donald Campbell (1974), Richard Dawkins (1976, 1982), Cavalli-Sforza a Feldman (1981), Lumsden a Wilson (1981) Boyd a Richerson (1985) a William Durham (1991) - prispôsobili darwinovský model selekcie prípadu kultúry. Sú to epidemiologické prístupy (takto ich pomenovali Cavalli-Sforza a Feldman, iní ich opisujú iba ako "evolučné"). Richard Dawkins popularizoval myšlienku, že kultúra je vytvorená z jednotiek, ktoré nazval "mémy", ktoré tak ako gény podliehajú množeniu a selekcii. Tie darwinovské prístupy, ktoré si svoje modely vypožičiavajú z populačnej genetiky, vyhradzuje psychológii iba obmedzenú úlohu. Lenže mikro-mechanizmy, ktoré fungujú pri šírení ideí, sú väčšinou psychologické, presnejšie kognitívne. Kognitívna psychológia zaznamenala v posledných troch desaťročiach bezprecedentný rozvoj. Najnovšie jej prospel darwinistický pohľad na psychologickú evolúciu ľudského druhu, ktorý sa rozvíjal nezávisle na

darwinistických prístupoch ku kultúre (pozri Cosmides a Tooby 1987). Verím, že kognitívna psychológia poskytuje jeden z hlavných zdrojov náhľadu pre vysvetlenie kultúry. Prístup ku kultúre, ktorý tu hlásam, je zároveň epidemiologický i kognitívny a ako uvidíte, s darwinizmom je užšie spätý skôr na kognitívnej strane ako na strane epidemiologickej.

Epidemiológiu reprezentácií považujem za naturalistický výskumný program v sociálnych vedách. Sociálne vedy sú širokou, voľnou aliancou výskumných programov s veľmi odlišnými cieľmi. Tiahnu sa od sociolingvistiky po ekonomiku svetového obchodu, od dejín práva po etnopsychiatriu, od skúmania védskych textov po skúmanie volebných rozhodnutí. Mnohé programy sociálnych vied majú regionálne alebo historické témy. Mnohé sú vedené praktickými záujmami. Dokonca aj jediná oblasť, ako napríklad antropológia (na ktorú sa zameriavam) obsahuje výskumné programy s takým i odlišnými témami ako príbuzenská sémantika a technológia rybolovu, postmoderné skúmanie postkolonializmu, kultúrne skúmanie vedy, stravovaciu antropológiu a antropológiu vedomia.

Takmer všetky výskumné programy v sociálnych vedách trvajú na nálepke "veda", aj keby len preto, lebo peniaze na výskum sú určené len pre vedu. Trvať na tom, že nie sú *skutočnými* vedami, akoby "veda" bola dobre definovanou nálepkou, šampanským po intelektuálnych výkonoch, často znamená práve zákerný spôsob, ako im upierať solídnosť a prostriedky. Hoci nie všetky výskumné programy sú rovnako hodné povzbudení, pokusy podceňovať sociálne vedy všeobecne ignorujú obťažnosť ich úloh, kompetencie, ktoré zhromaždili a úlohu, ktorú hrajú v demokratickom živote. Nech si len sociálni vedci slobodne používajú nálepku "veda". Zaujímavou otázkou nie je to, či sú sociálne vedy vedami, ale to, či sú v súlade s prírodnými vedami (za predpokladu, ktorý zastávam aj ja, že prírodné vedy sú zhruba v súlade so sebou navzájom).

Výskumné programy v sociálnych vedách sú náchylné k zdravému eklektizmu v metodológii, používajúc akúkoľvek metódu, ktorá im môže pomôcť. Najmä vtedy, ak sa vyplatí použiť metódy, prevzaté z prírodných vied. No dosť často je metodológia prírodnej vedy pre splnenie sociálnovedných cieľov ťažkopádna a bezmocná. Psychologická predstavivosť, chápanie zdravým rozumom a expertíza založená na skúsenosti sú často najúčinnjšími nástrojmi.

V každom prípade, používanie metód prírodných vied môže byť nevyhnutné, no nestačí urobiť z výskumného programu prírodovedný program (ako napovedá príklad ekonómie: veľmi vedecká svojou metódou, no vôbec nie prírodovedecká). Najdôležitejší je cieľ. Typickým prírodovedeckým cieľom je objaviť niekoľko prírodných mechanizmov, ktoré

vysvetlia široký rozsah javov testovateľným spôsobom. Iba málo výskumných programov v sociálnych vedách má takýto cieľ. Tie, ktoré ho majú a sú pri jeho dosahovaní pomerne úspešné - ako napríklad demografická história - sa zaoberajú iba niektorými veľmi špecifickými aspektami sociálnej oblasti. Nevieť o nijakom naturalistickom programe, ktorý by skutočne načrtol kauzálno-mechanistický prístup k sociálnym javom všeobecne.

Prečo teraz nemáme nijakú prírodnú vedu o spoločnosti? Po prvé preto, lebo iba málo sociálnych vedcov sa staralo o rozvíjanie takejto vedy. Po druhé - čo je dôležitejšie - preto, lebo veci, o ktorých sociálne vedy hovoria - ako napríklad politika, zákon, náboženstvo, peniaze, umenie - sa nezačleňujú nijakým bežným spôsobom do prírodného sveta.

Ako by sa dal uskutočniť pokus o začlenenie sociálnych vecí do prírody, inými slovami "naturalizovať" ich? Kognitívna veda tu je relevantná vo viacerých ohľadoch. Naturalistický program je taký program, ktorý nastoľuje zásadné kontinuity medzi svojou oblasťou a oblasťou jednej alebo niekoľkých susedných prírodných vied. Psychologické vedy sú najbližšími susedmi sociálnych vied a niektoré z ich programov - zhruba tie, ktoré spadajú pod nálepku "kognitívna veda" - sú postupne viac či menej úspešne naturalizované. Naturalizovanie sociálnej oblasti bude pravdepodobne obsahovať nastolenie akejosi kontinuity s programami v kognitívnej vede.

Rozvoj kognitívnej vedy vrhol nové svetlo na otázku "Ako sa mentálne veci začleňujú do prírody?". Hoci táto otázka nebola doteraz zodpovedaná k plnej spokojnosti, je aspoň oveľa lepšie pochopená ako otázka o mieste sociálnych vecí v prírode. K tejto otázke sa pristupovalo tromi hlavnými spôsobmi. Prvý spôsob je pokusom *redukovať* mentálne na neurologické, ktorého prírodný charakter je nepochybný. Podľa redukcionizmu môže byť každý opis mentálneho javu v psychologických termínoch preložený do neurologických termínov. Druhý spôsob *berie prírodnosť liberálnejšie*. Dá sa udržať to, že každý výskyt mentálneho javu je neurologickým, ba prírodným javom, aj keď jeho opis pomocou psychologických kategórií nemôže byť preložený do neurologických kategórií. Máme tu teda akýsi minimálny naturalizmus bez redukcionizmu. Tretí spôsob naturalizovania mentálneho je *rekonceptualizácia* celej oblasti a eliminovanie všetkých pojmov, ktoré sa nevzťahujú k prírodným entitám. Toto sa všeobecne opisuje ako eliminacionizmus.

V rovnakom duchu prichádzajú na myseľ tri spôsoby naturalizovania sociálnej oblasti. Niektorí môžu *redukovať sociálne na prírodné*. Sú sociálne veci, ako ich poznáme, redukovateľné na prírodné veci? Skutočné redukcie sú veľkými vedeckým i výdobytkami. Lenže v sociálnych vedách je slovo "redukcionista" používané ako nadávka, akoby redukcia

bola zámerným rozhodnutím, ktorému sa treba z nejakého dôvodu vyhýbať. V skutočnosti nebola žiadna seriózna redukcia pojmov alebo teórií sociálnych vied na pojmy alebo teórie prírodných vied ani len navrhnutá, nieto ešte rozvíjaná. Redukcia je teda principiálnou možnosťou - žiadanou kvôli úlohe, ktorú zohrala v iných vedách a ešte viac vo filozofii vedy - no nepredstavuje skutočnú nádej alebo hrozbu v súčasnosti.

Je však možné *brať prírodnosť liberálnejšie*. Dalo by sa argumentovať (prijímajúc myšlienky Putnama a Fodora vo filozofii mysle), že každý výskyt sociálnej veci je výskytom prírodnej veci, hoci typy alebo kategórie sociológie sú neredukovateľné na typy alebo kategórie akejkoľvek inej vedy. No ako by to mohlo pomôcť pri formulovaní zovšeobecnení, ktoré má naturalistická sociálna veda vytvárať?

Treťou možnosťou je *rekonceptualizácia sociálnej oblasti*. Je možné, že spôsob, ktorým vyčleňujeme sociálnu oblasť, prerušuje jej prirodzené spojenia. Ak je to tak, potom musia byť pojmy dnešnej sociálnej vedy nahradené - aspoň pre účely naturalistického výskumného programu - novou batériou pojmov. Sociálna oblasť musí byť vyčlenená odlišne, takým spôsobom, že kategórie sociálnych vecí, ktoré poznávame, sa stanú jasnými prírodnými kategóriami. No ako by sa to dalo uskutočniť? A aj za predpokladu, že vieme, ako rekonceptualizovať túto oblasť, ako by sa dal zachovať prospech zo znalostí, vyjadrených pomocou starej, teraz eliminovanej pojmovej schémy?

Ak sú toto jediné tri pochopiteľné spôsoby naturalizovania sociálnej oblasti a ak sú všetky tri postihnuté takýmito ťažkosťami, prečo sa nevzdať celej myšlienke naturalizácie? Prečo by sa sociálne vedy nemali starať iba samy o seba?

Zdá sa mi, že redukcia je nemožná a liberálnejšie chápanie termínu "prírodný" zasa prázdne (aspoň v prípade sociálnych vied; prípad kognitívnych vied je odlišný - pozri kapitolu 1). Na druhej strane verím, že epidemiologický prístup robí možnou - a dokonca nevyhnutnou - rekonceptualizáciu sociálnej oblasti. Môj návrh je čo najskromnejším príspevkom k takémuto vnútorne ambicióznemu projektu. Nová pojmová schéma, ako budeme vidieť, v sebe nesie systematický vzťah k štandarnej pojmovej schéme a to jej umožňuje široko nadviazať na minulé výdobytky sociálnych vied. Cieľom naturalistického programu nebude obrat k Veľkej Teórii - k fyzike sociálneho sveta, akú si predstavoval Auguste Comte - ale ku komplexu vzájomne prepojených modelov stredného dosahu.

Ľudský sociálny život je iba jedným z aspektov života jedného živočíšneho druhu z miliónov iných druhov na malej planéte niekde vo vesmíre. Pochádza z nepravdepodobného spojenia nespočetných rôznorodých faktorov. Nie je nijaký dôvod očakávať, že ľudský

sociálny život preukáže jednoduchosť a systematickosť, ktoré nachádzame vo fyzike, chémii alebo v menšom rozsahu v molekulárnej biológii. Mnohé prírodné vedy - napríklad geografia, klimatológia a epidemiológia - majú dosť premiešané oblasti a nijakú Veľkú Teóriu. To by tiež mohol byť prípad prírodnej sociálnej vedy, chápanej ako epidemiológia reprezentácií.